

KORREKSIYA PEDAQOGİKASI, İNKLÜZİV TƏHSİL
КОРРЕКЦИОННАЯ ПЕДАГОГИКА, ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ
CORRECTIVE PEDAGOGY, INCLUSIVE EDUCATION

SENSOR İNTEQRASIYA, NİTQ POZĞUNLUĞU OLAN UŞAQLARA
PSIXOLOJİ VƏ PEDAQOJİ DƏSTƏYİN İSTİQAMƏTİ KİMİ

Səadət Nəsrəddin qızı Əkbərova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetin baş müəllimi

ORCID: 0009-0003-0194-1304

E-mail: saadat.akperova@mail.ru

Açar sözlər: Sensor inteqrasiya, inkişaf problemləri, nitq pozuntusu, psixoloji dəstək, pedaqoji dəstək.

Ключевые слова: Сенсорная интеграция, проблемы развития, нарушения речи, психологическая поддержка, педагогическая поддержка.

Key words: Sensory integration, developmental problems, speech disorder, psychological support, pedagogical support.

Hal-hazırda uşaqların sağlam, firavan həyatla təmin edilməsi Azərbaycan dövlətinin əsas milli prioritetlərindən birinə çevrilmişdir. Uşaqların təhsil imkanlarının genişləndirilməsinə yönəlmiş uşaq inkişafı problemləri və onların həlli yolları Azərbaycan dövlətinin qanunlarında da öz əksini tapmışdır. Son zamanlar müxtəlif nitq problemləri olan uşaqların sayı kəskin artıb. Nitq inkişafı problemlərinin bir çox səbəblərindən biri sensor məlumatların işlənməsi ilə əlaqəli pozğunluqlardır. Hər kəs bilir ki, bizi əhatə edən dünya haqqında bilik hissərdən və qavrayışdan başlayır. Hisslər və qavrayışlar nə qədər zəngin olarsa, uşağın bizi əhatə edən dünya haqqında qəbul etdiyi məlumatlar bir o qədər çoxşaxəli olacaqdır. Fiziki, zehni və nitq inkişafının müvəffəqiyyəti əsasən uşaqların sensor inkişaf səviyyəsindən asılıdır. Üstəlik, xarici aləmin sensor bilikləri intellektual və nitqin inkişafı üçün zəruri şərtidir.

Hal-hazırda nitq qüsuru olan məktəbəqədər uşaqlar inkişaf pozğunluğu olan uşaqların ən böyük qrupunu təşkil edir.

Bir vaxtlar L.S. Vıqotski, ali psixi funksiyaların formalaşması və inkişafının xarici dünyanın daxili ilə inteqrasiyasının mürəkkəb prosesinə əsaslandığına diqqət çəkdi. O hesab edirdi ki, müxtəlif modallıqların qavrayışının inkişafı qavrayış prosesinə həlledici əhəmiyyət verərək nitqin formalaşmağa başladığı ilkin zəmin yaradır .

A.R. Luriyaya - görə, sensor inteqrasiya beyin qabığının hissərdən gələn məlumatları sintez edən və nəticədə qavrayış, yaddaş, nitq və təfəkkür proseslərində iştirak edən üçüncü (assosiativ) zonalarının formalaşmasını təmin edir .

Psixoloji-pedaqoji tədqiqatlara görə, qüsurlu nitq fəaliyyəti sensor, intellektual, emosional-iradi sferanın formalaşmasına mənfi təsir göstərir. Nitq qüsuru olan məktəbəqədər yaşlı uşaqların sensor inkişafı öz keyfiyyəti ilə seçilir. Uşaqlarda görmə və eşitmə fizioloji cəhətdən bütövdür, lakin qavrayış prosesi bir qədər çətin olur - onun tempi azalır, həcmi daralır, qavrayışın dəqiqliyi (görmə, eşitmə, toxunma-motor) qeyri-kafi olur. Obyektlərin xassələrinin və keyfiy-

yətlərinin öyrənilməsinə yönəlmiş indikativ tədqiqat fəaliyyətinə mane olur. Tanınmış beş hissədən əlavə: görmə, eşitmə, dad, toxunma və qoxu, eyni zamanda vacib olan daha iki şüuraltı hissə var: hərəkət hissi (vestibulyar sistem) və bədən mövqeyi hissi (propriosepsiya). Bu iki hissə şüuraltı olaraq birlikdə işləyir, məlumatların işləndiyi, təşkil edildiyi və istifadə olunduğu beynə siqnallar göndərir. Belə uşaqlara tibbi, pedaqoji və sosial-psixoloji yardım sisteminin yaradılmasına ehtiyac var. Belə yardımın bir aspekti sensor inteqrasiyadır.

Sensor inteqrasiyası altında E.J. Ayres insanın müxtəlif duyğu sistemləri vasitəsilə gələn hissləri qəbul etməsi, fərqləndirməsi və emal etməsi prosesini başa düşür: vizual, eşitmə, qoxu, toxunma, proprioseptiv, vestibulyar. Bu prosesin məqsədi xarici və ya daxili bir duyğu stimuluna cavab olaraq müvafiq hərəkətləri planlaşdırmaq və həyata keçirməkdir.

Sensor inteqrasiya hisslərdən informasiya axınında semantik strukturun qurulması və inkişafının psixoloji prosesidir. Sensor inteqrasiya xarici stimullara adekvat reaksiyalar formalaşdırmaq üçün sinir sisteminin balanslı işləməsi üçün şərait yaratmağa yönəlmiş terapevtik iş üsuludur. Sensor inteqrasiya terapiyasının məqsədi mərkəzi sinir sisteminin normal fəaliyyəti üçün şərait yaratmaq üçün kifayət qədər uyğun sensor, vestibulyar, proprioseptiv və toxunma stimullarını təmin etməkdir.

Tədqiqatın aktuallığı təkə nitq patologiyası olan uşaqların sayının artması ilə deyil, həm də fənlərarası yanaşma əsasında psixoloji və pedaqoji təcrübədə sensor inteqrasiya texnologiyalarının kifayət qədər olmaması ilə bağlıdır.

Problemlə vəziyyətin mövcudluğu və tədqiqat mövzusunun aktuallığı tədqiqatın məqsədini müəyyən etməyə imkan verir.

Müasir psixologiyada məktəbəqədər uşaqlarda nitq inkişafı problemi bir-birini tamamlayan iki aspektdə nəzərdən keçirilir: üç ildən yeddi yaşa qədər olan uşaqların nitq xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi və ontogenezin bu mərhələsində nitq fəaliyyətinin optimallaşdırılmasının ən təsirli yollarının axtarışı.

Tarixən uşaqların nitqinin öyrənilməsi müxtəlif istiqamətlərdə formalaşmışdır. Dil qabiliyyətinin yaranması və inkişafının aspektləri psixoloqların (L.İ.Bojoviç, L.S.Vıqotski, P.Ya. Qalperin, A.V.Zaporojets, A.A.Leontyev, A.N.Leontyev, S.L.Rubinşteyn, J.Piajet) əsərlərində tədqiq edilmişdir.

R.E. Levina, G.A. Kashe, L.F. Spirova, T.B. Filiçeva, M.F. Fomiçeva, G.V. Chirkina, M.E. Xvattsev, S.N. Shakhovskaya və b. müxtəlif növ nitq pozğunluqlarında nitq fəaliyyətinin ontogenezini tədqiq etmiş, nitq pozğunluqlarının etiologiyasını, mexanizmlərini, strukturunu və əlamətlərini öz əsərlərində aydınlaşdırmışdır.

Yaş dövrləri uşağın tam nitq inkişafı üçün müxtəlif əhəmiyyəti ilə xarakterizə olunur. Əksər tədqiqatçılar məktəbəqədər uşaqlıq dövrünü nitq inkişafının ən mühüm mərhələləri hesab edirlər (Uşakova T.N., Filiçeva T.B., Uşakova O.S., Soxin F.A., Tseitlin S.N., Smolnikova N.G., Alekseeva M.M., Yaşına V.İ. və s.).

Üç ildən yeddi yaşa qədər nitqin bütün aspektlərində (leksik, fonetik, morfoloji, sintaktik), eləcə də onun forma və funksiyalarında keyfiyyət transformasiyası baş verir (Vygotsky L.S., Leontiev A.N., Gvozdev A.N., Axundzhanova S.A. və s.).

Ana dilinin aktiv mənimsənilməsi həmyaşdqları və böyüklər ilə ünsiyyət ehtiyacı, uşağın müxtəlif sosial davranış normalarını mənimsəməsi, oyunun inkişafı və yeni fəaliyyət növlərinin ortaya çıxması ilə asanlaşdırılır (Elkonin D.B., Jinkin N.I., Leontyev A.N., Zaporozhets A.V.,

Sokhin F.A., Negnevitskaya) və müxtəlif növ nitq pozğunluqlarında nitq fəaliyyətinin ontogenezini tədqiq etmiş, nitq pozğunluqlarının etiologiyasını, mexanizmlərini, strukturunu və əlamətlərini aydınlaşdırmışdır

Eyni zamanda, çoxsaylı tədqiqatların nəticələri məktəbəqədər uşaqların əksəriyyətində nitqin müxtəlif aspektlərinin inkişafının qeyri-bərabərliyini və heteroxronluğunu inandırıcı şəkildə sübut edir (Filicheva T.E., Bozhovich E.D., Kozitskaya E.I., Pavlova A.A., Shustova L.A. və s.).

Uşaqla böyüklər arasında ünsiyyət funksiyasını yerinə yetirən nitq təfəkkürün inkişafı üçün əsasdır, uşağın davranışını planlaşdırmaq və tənzimləmək, onun bütün psixi həyatını təşkil etmək imkanı verir və bütövlükdə şəxsiyyətin inkişafına təsir göstərir.

L.S. Vygotsky, A.R. Luriya, A.N. Leontyevin nəzəri və metodoloji konsepsiyaları. nitq və ali psixi funksiyaların formalaşması arasında dərin əlaqəni ortaya qoyur. Psixoloqlar göstərdilər ki, dil sisteminə yiyələnmək uşaqlarda bütün əsas psixi prosesləri yenidən təşkil edir.

Yerli və xarici psixoloqların nəzəri və praktiki araşdırmasına görə, nitq vasitəçiliyin əsas amilidir. İnsan zehni fəaliyyətinin heç bir mürəkkəb forması nitqin birbaşa və ya dolaylı iştirakı olmadan formalaşmır və həyata keçirilmir. İnsanın psixi sferasında nitq iki rol oynayır: psixi (nitq) prosesinin özü və digər psixi prosesləri birləşdirən proses kimi. Buna əsaslanaraq, nitqin formalaşmasının pozulmasının digər psixi funksiyaların formalaşmasında pozuntulara səbəb ola biləcəyini güman etmək olar.

Məktəbəqədər yaşda uşaqlar şifahi nitqi mənimsəyir. Normal idrak və nitq inkişafı şəraitində məktəbəqədər yaşlı uşaqlar təbii olaraq ana dilini mənimsəmənin qrammatika qədərki dövrünü tamamilə keçirlər. Altı-yeddi yaşa qədər nitqin leksiko-qrammatik quruluşunun əsas qanunauyğunluqları mənimsənilir, ana dilinin qrammatik, morfoloji və sintaktik quruluşu ümumilikdə mənimsənilir, nitqin inkişafında fonemik proseslərin formalaşması başa çatdırılır.

Məktəbəqədər dövrdə uşaq tədricən nitqin əsas komponentlərini mənimsəyir: fonemik təsvirlər, sözlərin heca quruluşu, nitqin qrammatik quruluşu, lüğət və əlaqəli nitq.

Sensor inteqrasiya qabiliyyəti nitq patologiyası olan uşağa ətrafındakı dünyanın vahid mənzərəsini sintez etməyə və onunla adekvat qarşılıqlı əlaqə qurmağa imkan verir.

Sensor inteqrasiyası: beyində baş verən şüursuz bir prosesdir; hiss orqanları vasitəsilə qəbul edilən məlumatları təşkil edir; yaşadığımız hissələrə məna verir, məlumatları süzür və nəyə diqqət yetirməyi seçir; bizə düşdüyünüz vəziyyətə mənalı davranmağa və cavab verməyə imkan verir.

Onun disfunksiyası davranışın deformasiyasına gətirib çıxarır və ətraf mühitlə münasibətlərin təşkilində çətinliklər yaradır. Sensor inteqrasiya metodu uşağın həssaslığını normallaşdırmağa və ona sensor məlumatların qəbulu, işlənməsi və istifadəsində kömək göstərməyə imkan verir.

Müxtəlif sensor sistemlər arasında inteqrasiyanı yaxşılaşdırmağa yönəlmiş xüsusi korreksiya və inkişaf tədbirlərinin həyata keçirilməsinə ehtiyac var.

Sensor inteqrasiya, nitq pozğunluğu olan uşaqlara psixoloji və pedaqoji dəstəyi təmin etməkdə mühüm rol oynayır. Bu yanaşma, uşaqların müxtəlif duyğu məlumatlarını düzgün şəkildə qəbul etmə və emal etmə qabiliyyətlərini artırmağa kömək edir. Aşağıda sensor inteqrasiya ilə nitq pozğunluğu olan uşaqlara psixoloji və pedaqoji dəstəyin bəzi əsas məqamları verilmişdir:

1. Sensor İntegrasiya Terapiyası

— Sensor oyunları: Müxtəlif duyğuların (taktik, vizual, eşitmə, vestibular və proprioseptiv) stimullaşdırılmasına yönəlmiş oyunlar uşaqların duyğu emalını yaxşılaşdırır.

Motor fəaliyyətləri: Uşaqların böyük və kiçik motor bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün müxtəlif fiziki fəaliyyətlər təklif olunur.

Taktik fəaliyyətlər: Fərqli toxunma səthləri və obyektlərlə oynamaq, uşaqların taktik duyğularını inkişaf etdirir.

2. Psixoloji Dəstək

— Emosional tənzimləmə: Sensor inteqrasiya terapiyası uşaqların emosional daha yaxşı tənzimləməsinə kömək edir, bu da nitq pozğunluqlarının azaldılmasına müsbət əsir göstərir.

— Davranış modifikasiyası: Sensor inteqrasiya vasitəsilə uşaqların davranış problemlərini azaltmaq üçün strategiyalar öyrədilir.

— Valideyn dəstəyi: Valideynlərə uşaqlarının evdə necə dəstək olmağı öyrətmək də vacibdir.

3. Pedaqoji Dəstək:

— Nitq terapiyası: Sensor inteqrasiya ilə birgə nitq terapiyası uşaqların nitq bacarıqlarının inkişafına kömək edir.

— Diferensial tədris metodları: Müəllimlər, uşaqların fərqli duyğu ehtiyaclarını nəzərə alaraq tədris metodlarını uyğunlaşdırmalıdır.

İntegrativ tədris mühitləri: Uşaqların tədris mühitində müxtəlif duyğu stimulları ilə təmasda olması təmin edilməlidir.

4. Əlaqələndirilmiş Təhsil və Terapiya Planı

— Komanda işbirliyi: Uşaqların ehtiyaclarına uyğun olaraq psixoloq, loqoped, pedaqoq və digər mütəxəssislər arasında koordinasiyalı işbirliyi vacibdir.

— Fərdi Təhsil Planı: Hər bir uşağın ehtiyaclarına uyğun fərdi təhsil planı hazırlanmalıdır.

Bu yanaşmalar, nitq pozğunluğu olan uşaqların həyat keyfiyyətini artırmağa və onların sosial, emosional və tədris sahələrində daha uğurlu olmalarına kömək edə bilər.

Problemin aktuallığı. Yeniləşən, müasirləşən təhsil islahatlarının aparılması gələcək nəslin daha sağlam, yaxşı inkişaf etməsi üçün şərait yaradır. Bu baxımdan son vaxtlar nitq problemləri olan uşaqların korreksiyası üçün sensor inteqrasiyanın aktuallığı məqalədə qeyd edilir.

Problemin elmi yeniliyi. Təhsilin müasir tələblər səviyyəsində inkişaf etdirilməsində bu yanaşmalar, nitq pozğunluğu olan uşaqların həyat keyfiyyətini artırmağa və onların sosial, emosional və tədris sahələrində daha uğurlu olmalarına kömək edə bilər.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən ali və orta ixtisas məktəblərinin müəllimləri istifadə edə bilərlər.

Ədəbiyyat

1. Sedova N.V. Nitq pozğunluğu olan uşaqlarla işdə sensor inteqrasiya metodlarından istifadənin əhəmiyyəti / N.V. Sedova, O.Yu. Tsarapkina, M.K. Şuvalova. — Mətn: dərhal // Gənc alim. - 2016. 9. 408–410 s.

2. Vygotsky L.S. Uşaq psixologiyası. Toplu əsərlər. M.: Pedaqogika, 1984. - 432 s.

3. Luria A.R. Hisslər və qavrayış, Moskva: Təhsil, 1975, 192 s.
4. Anoxin P.K. Funksional sistemlərin fiziologiyasına dair esselər Mətn. Tibb, 1975. 448 s.
5. Jinkin N.I. Nitq mexanizmləri. M.: RSFSR Elmlər Akademiyasının nəşriyyatı, 1958. 370 s.
6. Zinchenko V.P. Şüür və yaradıcılıq aktı Mətn. Slavyan mədəniyyətlərinin dilləri, 2010, 592 s.
7. Ayres E.J. Uşaq və duyğu inteqrasiyası. Gizli inkişaf problemlərini başa düşmək. Terevinf, 2009. 272 s.
8. Mamina T.M., Karpinskaya V.Yu., Şilov Yu.E. Uşaqların inkişafında sensorimotor inteqrasiyanın prinsipləri: nəzəri yanaşmaların icmalı. XXI əsrin psixologiyası: mövcud problemlər və nailiyyətlər: topla. İncəsənət. beynəlxalq tədbirin iştirakçıları elmi konf. gənc alimlər. Sankt-Peterburq: Skifia-Print, 2020, 144–155s.

С.Н. Акперова

**Сенсорная интеграция как направление психолого-педагогического
сопровождения детей с нарушениями речи
Резюме**

Результаты исследования показали, что разработка и внедрение программы психолого-педагогического сопровождения детей с нарушениями речи с использованием метода сенсорной интеграции способствовали улучшению показателей речи, произвольного внимания, произвольной памяти и произвольной регуляции деятельности, мелкой моторики рук.

S.N. Ekberova

**Sensory integration as a direction of psychological and pedagogical
support for children with speech disorders
Summary**

The results of the study showed that the development and implementation of a program of psychological and pedagogical support for children with speech impairments using the sensory integration method contributed to the improvement of speech indicators, voluntary attention, voluntary memory and voluntary regulation of activities, fine motor skills of the hands.

Redaksiyaya daxil olub: 21.08.2024